

Araştırma Makalesi • Research Article

Mela 'Eladînê Kopî û Berhema Wî ya "Dîwan-Rezê Jiyânê"*

Molla Alaeddin Kopî ve "Rezê Jiyânê" adlı Divanının İncelenmesi

Mullah 'Aladdin Kopy and His "Dîwan-Rezê Jiyânê"

Yakup Aykaç^{a,**}

^aDr. Arş. Gör./ Mardin Artuklu Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, 47420, Artuklu/ Mardin.
ORCID: 0000-0002-2602-484X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru Tarihi: 26 Kasım 2020
Düzeltilme Tarihi: 14 Aralık 2020
Kabul Tarihi: 17 Aralık 2020

Anahtar Kelimeler:

Molla Alaeddin Kopî
Dîwan-Rezê Jiyânê
Nasihatname
Klasik Kürt Edebiyatı

ÖZET

Molla Alaeddin Kopî, Muş bölgesinde yetişmiş alim, şair ve yazarlardan biridir. Kopî 1939 yılında Bulanık'ın Gündüzü köyünde dünyaya gelmiştir. Muş'ta çeşitli medreselerde birçok alim ve müderristen dersler almış ve dini tedrisatını tamamlamıştır. Eğitiminin ardından 1966-1994 yılları arasında Muş'un birçok köyünde imamlık yapmıştır. Emekli olduktan sonra 13 yıl kadar Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde imamlık görevini fahri olarak yürütmüştür. Emekli olduktan sonra çeşitli eserler kaleme almakla meşgul olmaktadır. Molla Alaeddin Kopî'nin kaleme aldığı dört eseri sırasıyla şöyledir: *Dîwan-Rezê Jiyânê*, *Tûrê Derwêş*, *Nushetu'l-Mecalis* adlı eserden hikaye çevirileri ve *Jiyana Pîroz a Resûlullah*. Bu makalede Kopî'nin *Dîwan-Rezê Jiyânê* eserindeki şiirlerini tahlil edip içerik yönünden ele almaya çalıştık.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 26 November 2020
Received in revised form 14 December 2020
Accepted 17 December 2020

Keywords:

Mullah 'Aladdin Kopy
Dîwan-Rezê Jiyânê
Nasihat-nama
Classical Kurdish Literature

ABSTRACT

Mullah 'Aladdin Kopy is one of those scholars, writers and poets from the region of Muş. Kopy was born in 1939 in the village Melemistefa of Kop/Bulanık, and completed his religious-treatise education in many madrasas in the region of Muş under the tutelage of various scholars and mullahs. He worked as *imam* in many villages of Muş between 1966 and 1994. He continued to be an imam in many European countries for as long as 13 years after retirement. He is currently writing his books at his home in Kop. Mullah 'Aladdin Kopy has written four books which are in the following order: *Diwan-Rezê Jiyânê*, *Tûrê Derwêş*, translation of some stories of *Noz'hat al-Majâles* and the *Holy Life of Rasûlullah*. In this article we will focus on the *Diwan-Rezê Jiyânê* and analyze its content.

AGAHİYÊN GOTARÊ

Rabirdiya Gotarê:

Dîroka serlêdanê: 26 Mijdar 2020
Dîroka sererastkirinê: 14 Berfenbar 2020
Dîroka pejirandinê: 17 Berfenbar 2020

Bêjeyên Sereke:

Mela 'Eladînê Kopî
Dîwan-Rezê Jiyânê
Şîretname
Edebiyata Kurdî ya Klasik

KURTE

Mela 'Eladînê Kopî yek ji wan alim, nivîskar û şa'irên ji herêma Mûşê ye. Kopî, di sala 1939an de li gundê Melemustefa ya Kopê hatiye dunyayê. Ew li herêma Mûşê li ber destê alim û melayên cuda, di gelek medreseyan de perwerdeya xwe ya ilmî temam dîke. Piştê li gelek gundên Mûşê di navbera salên 1966-1994an de melatî dîke. Kopî, piştî ku malnişîn dibe qasî 13 salan li gelek dewletên Ewropayê melatîya xwe didomîne. A niha li Kopê li mala xwe bi nivîsina kitêban re mijûl dibe. Çar berhemên Mela 'Eladînê Kopî hene ku bi rêzê wiha ne: *Dîwan-Rezê Jiyânê*, *Tûrê Derwêş*, wergera hinek çîrokên *Nushetu'l-Mecalis* û *Jiyana Pîroz a Resûlullah*. Di vê gotarê de em ê li ser *Dîwan-Rezê Jiyânê* bisekinin û ji hêla naverokê ve tahlîla wê bikin.

1. Destpêk

Piştî avabuna komara Tîrkiye, di sala 1924an de bi qanûna *Tevhid-i Tedrisatê* tekke, dergah û medrese hatin girtin.

Helbet, pergala nû bi temamî li seranserî dewletê serneketibû û, bi zorî û zehmetî jî be di gund û bajarên kurdan de seyda û melayên kurdan perwerdeya medreseyê di hucreyan de domandin. Berî komarê jî navendên girîng

* Bu çalışma, 22-23 Ekim 2020 tarihlerinde Muş Alparslan Üniversitesinde düzenlenen II. Uluslararası Muş Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: yakupaykac@artuklu.edu.tr

di axa kurdan de çêbûbûn ku em dikarin hinek navên tekke û medreseyan wek Norşîn, Nehrî, Palo, Xezna, Bîrîfkan, Basret, Axtepe û yên din rêz bikin. Bi xêra van dergah û tekyeyan ji hêla dînî, tesewîfî û perwerdeyê ve li civaka kurdan di gelek waran de guherîn pêk hatibû ku yek ji van jî edebiyata kurdî bû. Ji van dergah û medreseyan gelek edîb û şa'ir jî derketibûn. Bo nimûne Şêx Mihemed Emînê Heyderî, Mela Zahirê Tendûrekî, Seydayê Hecî Fettahê Hezroyî, Şêx Îsmetullahê Karazî, Seyîd 'Eliyê Findikî, Mela Siracê Xelilî, Şêx Sahibê Cizîrî, Şêx Nûrullahê Cizîrî, Mela Nezîrê Bedewî, Şêx Mûsayê Şêxî, Şêx Ehmedê Hilmî, Mela Yasînê Yusrî, Mela Husnî Hezîn, Şêx Munewwerê Xinokî, Şêx Muşerrefê Xinokî, Mela Ehmedê Soktiliyê ji van şêx, alim, edîb û şairan bûn.

Mirov dikare bibêje ku piştî avabûna komarê rewşa tekke, dergah û medreseyan kurdan kêzêde bi vî rengî ye. Helbet, di heman demê de ev rewşa bi edebiyata kurdî ya klasîk re jî têkildar e. Gelek alim û zanayên ku ji wan tekke, dergah û medreseyan de perwerde dîtine û gihîştine, digel alimbûna xwe bi şairiya xwe ve jî derketine pêş. Yek ji wan alim û şairên vê serdemê jî Mela 'Eladînê Kopî ye. Wî bi salan di medreseyan herêma Mûşê de xwendiyê û dûre gelek salan hem melatî kiriye û hem jî kevneşopiya medreseyan li ba xwe bi xwedîkirina feqîyan re domandiyê. Armanca vê nivîsarê jî bi awayekî giştî nasandina Mela 'Eladînê Kopî û berhemên wî ne. Nema, em ê bi vê nivîsê li ser berhema wî ya *Dîwan-Rezê Jiyane* bisekinin û bi çavê edebiyata kurdî ya klasîk binirxînin.

2. Jiyana Mela 'Eladînê Kopî

Mela 'Eladînê Kopî li gundê *Melamustefa* ya ku li ser Kopê ye di sala 1937an de hatiye dinê. Navê bavê wî Efdel, navê bapirê wî Heyder e. Ji eşîra Memanî/Memnan a şaxa Badilî/Badilan e. Mela 'Eladîn di heft saliya xwe de dest bi xwendina *Qur'ana Pîroz* kiriye. Piştî carîkirina wê *Mewlûd*, *Nûbihara Biçûkan* û *Riyadû'l-Bedî'* eyê li ba melayên cuda cuda xwendine. Wextê Mela Nîmetullah di gundê Melamustefayê de melatîyê dike û ji aliyekî ve jî feqîyan xwedî dike, Mela 'Eladîn jî, ji kitêba *'Izziyê* heta *Şerhu'l-Muxniyê* li cem feqîyê wî Mela Reşîdê Mûriyan dixwîne. Piştê li cem Mela 'Ebdullahê Cindî heta *Se'dûllahê Gewre* dixwîne. Dûre li ber destê Mela Nîmetullah, kitêba *Netaîcu'l-Efkar* dixwîne. Piştê kitêba *Suyûtî* qismek dîsa li cem Mela 'Ebdullahê Cindî û qisma mayî jî li ber destê Mela 'Ebdurrehman Durre dixwîne. Qismekê kitêba *Camiyê* li gundê Melhemiyê (Gimjim/Varto) li ba Seydayê Mela Muhemmed Sadiq, ya mayî jî li gundê Xoşgeliyê (Hoşgeldî) li cem Mela Muştâq dixwîne. Qismekê dersa kitêba *Mentiqê Husemkatî* li gundê Toraqa yê li ser Milazgîrê li cem Mela 'Ûsivê Qemê dixwîne û ji bo qisma dinê jî li gundê Gulçimenê li ba Seydayê Mela Îbrahîmê Gulçimenê (Exdad) ders digire. Mela 'Eladîn di sala 1962an de dizewice. Di sala 1964an de li ba Seydayê Mela Îbrahîmê kitêbên *Wed'ê* û *Îstîtareyê* dixwîne. Piştê diçe Tendûreka Milazgîrê li ba Seydayê Mela Zahirê Tendûrekî û li cem wî dersa 'ilmê *Munazereyê* bi tevî *Haşîyan* û *Şerhu'l-Şemsiyyeyê* dixwîne¹.

Di sala 1965an de, di meha Kanûnê de wextê seydayê wî Mela Zahir bi emrê Xwedê dike, ew jî diçe gundê Dignûga

Milazgîrê li ba Seydayê Mela Sadiq û li ber destê wî kitêbên *Muxteser* û *Cemu'l-Cewami'*ê dixwîne. Di sala 1966an de destûr ji seydayê xwe dixwaze û vedigere gundê xwe. Mela 'Eladînê Kopî, di heman salê de dibe melê diyanetê di gundê Xoşgeliyê de. Mela 'Eladîn, panzdeh salan li vî gundî melatîyê dike û dersa feqîyan dide. Di sala 1982an de diçe gundê Rustemgêdûkê û heta 1994an li vir dimîne û dîsa dersa feqîyan dide. Di 1994an de malnişîn dibe. Mela 'Eladîn piştî ku malnişîn dibe bi qasî du salan li Elmanyayê li mescîdekê bi awayekî fexrî melatîyê dike. Herwiha li vir, ji Mela Sadiq Öztürk îcazeya xwe ya ilmî digire. Piştê bi qasî sêzdeh salan li dewletên Ewrûpayê yên wek Norweç, Hollanda, Fransa û Belçîkayê melatîya xwe didomîne. Demekê bi şûn de vedigere welêt. A niha li Kopê dimîne û zemanê xwe bi xwendin û nivîsînê re derbas dike (Kopî, 2013: 10-11).

3. Berhemên Mela 'Eladînê Kopî

Mela 'Eladînê Kopî hê di dema feqîtiya xwe de dest bi nivîsîna helbestan kiriye. Wî helbestên xwe bi awayekî klasîk bi arizê honandine. Kopî, wextê dest bi melatîyê kiriye hingê li ber destê wî gelek şî'rên wî hebûne ku yekûna van şî'ran qasî dîwaneke nivî bûye. Hingê dîwana xwe tamam nekiriye û bi tamamî deftera şî'rên xwe qelişandiyê û avêtîye. Ji bilî berhema wî ya *Dîwan-Rezê Jiyane* sê berhemên wî yên din jî hene ku hê jî destxet in.

Du heb jî wan *keşkûl* in. Ji van ya ewil *Tûrê Derwêş* e. Di vê berhemê de çîrok, qewlik û meseleyên curbicur hene ku wî ji zaroktiyê ve heta hingê çî bihistibe û çî di hişê wî de mabe ew nivîsîne. Ya din jî hinek wergerên çîrok û hikayetên di kitêba *Nuşetu'l-Mecalis* e. Ya sêyem jî berhema *Jiyana Pîroz a Resûlullah* e. Ev berhem, siyereke manzûm e û mijara wê jî jiyana Hz. Pêxember e hetanî dewra Medîneyê (Aykaç, 09.09.2020). Hemû berhemên Kopî, bi kurdi/kurmancî ne.

4. Dîwan-Rezê Jiyane

Mijara vê nivîsê danasîn û nirxandina *Dîwan-Rezê Jiyane* ya Mela 'Eladînê Kopî ye. Ev berhem, di weşanxaneyê Nûbiharê de di sala 2013an de hem bi tîpên latînî û hem jî bi tîpên erebî çap bûye. Qisma bi tîpên latînî 200 û qisma bi tîpên erebî 186 rûpel e. Herwiha di dawîya qisma erebî de ferhengokek heye ku ev ferhengok di qisma latînî de wek jêrenot li dawîya peyvyan hatiye zêdekirin. Wekî din, Nevzat Eminoğlu jî pêşgotîneke kurt nivîsiye ji bo dîwanê û behsa kurtejiyana helbestvan kiriye.

Serpêhatiya nivîsîna vê berhemê wiha ye: Mela 'Eladînê Kopî di wextê melatîya xwe de li ser du keçîkên welatperwer çendîn manzûmeyên dirêj nivîsîne. Yek ji wan keçîkan dîndar û ya din jî ne-dîndar bûye. Herwiha ev çend qesîdeyên dirêj li ser niqaşa wan dewam kiriye û bi dawî bûye. Mela 'Eladînê Kopî dibêje ku *"Mela Muhemedê Zahir ku melayekî mezin bû û gundiye me jî bû, wextê ev qesîdeyên min dîtin, wî got ku divê tu wan berfirehtir bikî. Li ser vê yekê min jî hinek şî'rên xwe wê demê nivîsîn"*. Herwiha Kopî, piştî ku malnişîn dibe û diçe li welatên Ewrûpayê li mizgeftan de melatîyê dike, diyar dike ku *"gelekî wextê min çêdibû û min jî hingê dewama helbestên xwe anîn. Wextê hatim welêt li ser vê berhemê dîsa xebitîm, hinek şî'ran cardin guherandin, piştê min tamam kir"* (Aykaç, 09.09.2020).

¹ Mela 'Eladînê dibêje ku *"Wextê me li ber destê Mela Zahir dixwend, me nedizanî şî'rên wî hebûn. Em tenê bi 'ilm û dersê ra mijûl dibûn. Paşê me zanî ku şî'rên wî hene"*. (Aykaç, 09.09.2020).

Mela ‘Eladînê Kopî, di berhema xwe de şî‘rnivîsîna xwe wek lutfekî îlahî dîtiye û bi alîkariya Xwedê ev kar bi ser xistiye. Herwiha Kopî, xwestiye ku ev berhema xwe wekî gulên terr û geş derxe li pêş însanan ku ew jî sûdê jê wergirin. Lewma Kopî, nexwestiye ev berhema wî di goşe û kuncikan de veşartî bimîne. Wî ev yek wiha honandiye:

Xwedê bexşande ‘ewnê Asan kir jê re weznê
Ku vê dîwana hanê Deranî rû cihanî
Nola gulên gulanê Ter û geş tê xuyanê
Ji wan deste çêkir Bi sûkê va bi rê kir
Bi sûka rû zemîne Ciyê jiyân û jînê
Umîddar im ji bo xwe Bibîne cih neroxe
Nemîne rû veşarî Di kuncê teng û tarî
Xuya ke wek gulê di Zelal û şox û zindî
Bilîze ew jî rolê Nemîne hew li çolê (r. 197)

Mela ‘Eladînê Kopî, derheqê berhema xwe û xilaskirina wê de çend tiştan wiha di dawîya berhema xwe de aniyê zimên (Kopî, 2013: 200).

“Nivîsîn û paqijkirina vê kitêbê, li navçeya Ceyhana Edenê bi dawî bû di roja 29ê meha Nisanê sala 2010ê mîladî ya muwafiqî 11ê meha Cemaziyel Ewwel a sala 1431ê hicrî. Gelî xwendevanan hûn bizanin ku min gelek zor û zehmetî kêşa heta ku ev kitêb nivîsand. Min evqas karî. Bi hevî me ku hûn ê ji vê çêtir binivîsin. Daxwaza min ji we, du ‘ayê ‘ef û mexfîretê ye. Ez jî mîna Se ‘diyê Şîrazî peyva xwe bi dawî tînim:

Xerez neqş e ji me şûn va bimîne
Ji bo jînê dewamî lewra nîne²

Armanca min xizmeta dîn û gel e. Bila ev kitab jî bikeve kutûbxaneyê gelê kurd. Tewfîq û serkeftin ji Xwedayê mezin...”

Mela ‘Eladîn helbestên xwe berhev kirine û bi navê “Dîwan-Rezê Jiyânê” çap kiriye. Bi tevahî heftê û pênc helbest di vê berhema de cih girtine.

Piştî helbesta ewil ku pesn û spasî ye bo Xwedê, ji sê beşan pêk hatiye. Sernava beşa ewil “Bûk û Berbûk” e ku ji pêncî du helbestan; beşa duyem bê sernav e ku ji şeş helbestan û beşa sêyem jî wek “Beşa Dîrokê” hatiye qeydkirin ku ji çardeh helbestan pêk hatiye. Ji bilî van beşan Mela ‘Eladîn berhema xwe bi sê helbestan xilas kiriye ku yek ji van “Saqîname”, ya duyem “Xatîme”, ya sêyem jî “Niyaz” e. Herwiha ev her sê helbest wekî helbestên beşa sêyem hatine nîşankirin.

Divê bê diyarkirin ku Dîwan-Rezê Jiyânê, ne dîwaneke murettib (berhevkerî) e. Helbestên ku di vê berhema de cih girtine, ne li gorî elfabeya erebî, bes li gorî mijaran hatine tesnîfkirin û rêzîkirin. Herwiha ev berhema ne wekî dîwanên klasîk e, ji ber vê yekê navê wê berhema “dîwan” nebûya rasttir dibû. Çimkî ji bo armanckê hatiye nivîsîn û zêdetir helbestên ku di vê berhema de cih girtine li ser hev de, di demeke kurt de hatine nivîsîn, anku helbestên tê de

berhevkarîya salan nîne. Herwiha helbestên tê de bêtir wek manzûmeyê ne û wekî dewama hev in. Lewra navê wê berhema bi şêwr û destûra Kopî, *Keşkûla Rezê Jiyânê* yan jî *Rezê Jiyânê* bûya çêtir dibû.

5. Şêwaza Helbestên Kopî

Mela ‘Eladînê Kopî, yek ji van şairên klasîk ên serdema dawî ye ku helbestên xwe bi awayekî klasîk honandiye. Lebelê Kopî, wekî şairên klasîk di hemû helbestên xwe de mexlesa xwe bi kar neaniye. Di temamiya berhema de bes di du heb helbestan de mexlesa wî derbas dibe. Wî di helbestên xwe de wek mexles navê ‘Eladîn û ‘Elaeddîn bi kar anîne. Bo nimûne:

‘Eladîn e dilorîne dibêje
Ji kûraya dilê xwe van dirêje (r. 189)

‘Elaeddîn mela ye
Ji bo heqqê feda ye (r. 196)

Kopî, helbestên xwe bêtir bi teşeya mesnewiyê nivîsîne. Lewma di berhema wî de ji bilî helbesteke ku bi terza qesîdeyê ye, yên din hemû jî wek mesnewî hatine nivîsîn. Gava em li qalibên erûzê ên li helbestên Kopî dinêrin çar qalibên cuda derdikevin pêşîya me ku ev jî wiha ne:

Behra Helbestê	Wezn / Kêş	Jimareya Helbestê
Behra Hezec	mefa‘îlun mefa‘îlun	58.
Behra Hezec	mefa‘îlun mefa‘îlun fe‘ûlun	72.
Behra Recez	mustef‘îlatun mustef‘îlatun	73.
Behra Hezec	mefa‘îlun fe‘ûlun	yên mayî.

Li gorî vê tabloyê tê dîtin ku Kopî helbestên xwe bêtir bi yek rengî honandiye. Lewma mirov dikare bibêje ku ji hêla bikaranîna qalibên erûzê ve berhema hinekî yekrengî ye³.

6. Uslûba Helbestên Wî

Çawa ku tê zanîn di mesnewiyê de ji bo şairan muşkîleya qafiyê û li hevhatinê, li gorî qesîdeyan hêsantir e. Vê yekê jî kiriye ku şair ji zimanê xwe sûd wergire û zêde hewcedariya zimanên din neke. Lewma em jî dikarin bibêjin ku Kopî bi xêra vê terzê kurdiyeke sade bi kar aniyê di seranserê berhema xwe de. Lebelê dîsa jî em di helbestên Kopî de wekî helbestên klasîk rastî ayet û hedîsan, biwêj û gotinên pêşîyan, peyv û îfadeyên zimanên din tên. Em ê bi awayekî kurt li ser van unsûran bisekinin.

² Farişiya vê beytê di destpêka Gulistanê de wiha ye:

بماند سالسها این نظم و ترتیب ز ما هر ذره خاک افتاده جایی
 غرض نقشی است کز ما باز ماند که هستی را نمی بینم بقایی
 مگر صاحبذلی روزی به رحمت کند در کار درویشان داعایی

Mirov dikare van beytan wiha wergerîne Kurdî: “Ev nezm û nîzam [yanê ev berhema] li dû me bi salan bila bimînê/ her zerreyê laşê me ku ji xakê ye, dê bikeve axê. Mebest di pey me de bimîne neqşekê/ çimkî ez nabînim berdewamiya hebûnê. Besî me ye, xwedîdilek bi rehmê rojekê/ du‘a bike li wî karê derwêşê.”

³ Di vê nivîsarê de me bêtir behsa naverok û uslûba helbestên Mela ‘Eladînê Kopî kirin. Lewma me nixandinek ji aliyê hunerên edebî û teşeyên nezmê ve nekir. Ji bo xebateke bi vî rengî lê bnr. Sedat Kardeş, “Bulanıklı Alaeddin Haydaroglu Divanı’nda (Rezê Jiyânê) Edebî Tür ve Tarzlar”, s. 341-352.

6.1. Ayet û Hedîs

Ji ber ku ev berhem, berhemeke klasîk e di helbestan de hinek caran ji ayet û hedîsan re telmîh hatine kirin. Bo nimûne li Qurana pîroz di *Beqere: 30, En'am: 165, E'ref: 69 û 75, Yûnus: 14, Neml: 62* û gelek ayetên din de hatiye diyarkirin ku "însan xelîfeyê Xwedê ye li dunyayê". Seydayê Kopî jî ev yek di helbestên xwe de çend caran diyar kiriye:

Xwedayê Heq keremkar *Ji nava curên candar*
Bijart evan mirovan *Gerand ji bo xwe mêvan*
Ewî gerand xelîfe *Li rû erdê ji bo xwe (r. 22)*

Li cihekî din heman ayet wiha derbas dibe:

Çi ku meriv bi hoş e *Zerîf û zana xoş e*
Bi rûmet û şerîfe *Ji bo Xwedê xelîfe*
Ji bo Xwedê wekîl e *Wehî jê ra delîl e*
Teşrîf û rutba han e *Ji bo hemî insan e (r. 133)*

Herwiha li Qurana pîroz di sureyê Rûm ayetên 22an de hatiye diyarkirin ku Xwedê wiha dibêje: "*Ji nişaneyên (qudreta) Xwedê ye ku erd û asîman afirandine, zimanên we û rengên we ji hev cuda çêkirine. Bêguman di vê de ji bo mirovên zana ders û îbret hene.*" (Qur'ana Pîroz, 2016: 405). Seydayê Kopî jî di van beytan de wiha telmîhê vê ayetê dike:

Hemî ziman Xwedê dan *Mirovan pê xiber dan*
Nişaneyên Xweda yin *Lema ji hev cuda yin*
Divê yasax nebin ew *Divê başok nexwe kew (r. 133)*

Kopî, gelek caran serî li hedîsan jî daye. Bo mînak, di hinek çavkaniyan de û Risaleya Nûrê de wek hedîs derbas dibe ku "*Saetek teffekur xêrtir e ji îbadeta salekê.*" yan jî "*Saetek teffekur xêrtir e ji îbadeta şêst salî.*" (*Eliyyu'l-Qarî, Esraru'l-Merfû'a, 175; Aclûnî 1/310). Kopî, jî di helbestên xwe de ev yek carin diyar kiriye:

Kesê li vê bifikre *Dersa bilind jê digre*
Lema fikra yek sa'et *Fena şêst sal 'îbadet*
Lewra fikir îmanê *Dibexşîne insanê (r. 86)*

6.2. Biwêj û Gotinên Pêşyan

Yek ji van taybetiyên berhema Kopî ev e ku wî di helbestên xwe de serî li biwêj û gotinên pêşyan daye. Gotinên pêşyan ew qalibên gotinê ne ku ji nêrîn û ceribandinên dûr û dirêj derketine meydanê, hizr û boçûnên zanyarî û şîretî di wan de hene û herwiha ji aliyê gel ve tîn zanîn (Yıldız, 2017: 215). Dîsa mirov dikare bibêje ku biwêj û gotinên pêşyan vegotin û derbirîna fikr û ramanan hêsantir û xweştir, asta vegotinê jî ji aliyê edebî ve bilindtir dike. Li jêrê çend mînak ji biwêj û gotinên pêşyan hatiye dayîn:

Derê meydanê wek şêr *Şêr şêr e me ye yan nêr (r. 20)*

Dibêjin kurmê darê *Nebite ku ji darê*
Zewala darê nîne *Ev rast e şubhe nîne (r. 154)*

6.3. Hêmanên Zimanên Din

Di helbestên Kopî de peyvên farisî, erebî û tirkî li gorî klasîkên din gelekî kêr in. Herwiha Kopî, gelek peyvên resen yê kurmancî û ji zaravayên kurdî yê din ketine nav kurmancî jî di helbestên xwe de bi kar anîne. Bo nimûne bakur û başûr (r. 16), netew (r. 19), kevnserpoş (r. 20), raperîn (r. 21), naheyîn (r. 35), xweza (r. 40), kesper (r. 64), kat (r. 70), zagon (r. 148). Wek mînak di helbestên xwe de wiha gotiye:

Ez rawestîm li bakur *Nihêrî min li başûr (r. 16)*

Evî dînê me yê rehîkûr ji bo faîz neda destûr

Dibêje jê bimînim dûr biqewtînim wê zagonê (r. 148)

Kopî di helbestên xwe de çiqasî kurdiyeke sade bi kar anîbe jî ji zimanên erebî, farisî û tirkî jî peyvên xistiye nav helbestên xwe ku yek bi yek em ê ji bo van zimanan nimûneyan bidin. Bo nimûne bi erebî peyvên wekî cerd û ceng (r. 16), berma (r. 28), enwa' (42), ceşş (r. 63), camid (r. 87), uqba û xulba (r. 108), buşra (r. 166), nas (r. 181) û hwd. di helbestên Kopî de derbas dibin ku di beytan de jî wiha cih girtine. Wek mînak:

Ewa dî baxê uqba *Di wî da bazên xulba*
Darê beqa û seknê *Cihê ceza û cejnê (r. 108)*

Peyvên bi zimanê farisî jî di helbestên Kopî de cih girtine. Bo nimûne erûs (r. 16), efrac (r. 18), diraz (r. 36), îmrûz (r. 116), zîşt (r. 148) û hwd. Wek mînak di beytên wî de peyvên farisî wiha derbas dibin:

Ji roja hate Adem *Rû axê ta bi vê dem*
Evê wezîfa pîroz *Ji ew dem ta bi îmroz (r. 116)*

Qumar û mey heram kir gişt zina û kuştinê dî zîşt

Ji bo zewqê helalî hişt neyê der tu ji wê pûnê (r. 148)

Bi zimanê tirkî jî hinek peyv di helbestên Kopî de cih girtine wekî yasak (r. 20), tez (r. 24), düşündü (r. 26), karar (r. 26), doğa (r. 40), kardeş (r. 105), kahvaltî (r. 169), büyük (r. 174) û hwd. ku di hinek beytan de wiha derbas dibe:

Bi roj û şev duşundî *Qirar hilda bi tundî (r. 26)*

Gemî bi dîn tê pûnê *Ne dîn be nayê şûnê*
Bi vî rengî li Cûdî *Gemî rawestî cî dî (r. 126)*

Kopî di helbestên xwe de ji bilî erebî, farisî û tirkî cih daye peyvên biyanî yê Ewrûpayî jî. Her çiqas ji wan peyvên gelek bi rêya tirkî ketibin nav kurmanciya bakur jî, wî hinek peyvên bi îngilîzî jî bi kar anîne:

Herî delal very good *Herî dîlkêş û pir sûd (r. 44)*

7. Helbestên Kopî li dor Şîret û Rexneyê

Di helbestên Kopî de uslûba pend û şîretê bêtir derketiye pêş. Teqrîben di hemû helbestên wî de mebesta nesîhetê balê dikişîne. Helbet mirov dikare bibêje ku çavkaniya Mela 'Eladînê Kopî di şîretê de bi giştî dînê Îslamê ye.

Di edebiyata kurdî ya klasîk de gelek şair di dîwana xwe de cih dane pend û şîretê. Ji bo kurmancî em vê yekê ji Melayê Cizîrî dikarin bidîne destpêkirin ku di helbesteke xwe de wiha dibêje (Cizîrî, 1987: 95):

*Zahir dibêjim pendigîr da dil nedî zulfa herîr
Şubhê Melê dimînî esîr guh dêre qewlê mu' teber*

Wekî vê yekê Feqiyê Teyran (kd. 1632), Ehmedê Xanî (kd. 1707 [?]), Melayê Bateyî (kd. 1787 [?]), Mele Xelîlê Sêrtî (kd. 1843), Hecî Qadirê Koyî (kd. 1897), Şêx Evdirrehmanê Axtepî (kd. 1907), Seyîd 'Eliyê Findikî (kd. 1967), Cegerxwîn (kd. 1984), Şêx Mûsayê Şêxanî (kd. 1991),⁴ Mela Husniyê Gêxî (Hezîn) û hwd. di helbestên xwe de cih dane pend û şîretan (Ertekin, 2017: 62-86).

Kopî her wekî şairên li jorê di vê berhema xwe de cih daye nesîhet û şîretan. Mîrov dikare bibêje ku ev berhema Kopî şîret û nesîhetê têra xwe di xwe de dihevine. Lewma *Rezê Jiyane* di edebiyata kurdî de dikare wekî şîretname bê qebûlîkirin. Wek mînak, di helbestên wek 6, 7 û 8an de bi rêya çîrokên şîretê dide. Di gelek helbestan de ji bo xwîneran ji hêla guhdarîkirinê ve şîretan li wan dike. Bo nimûne:

Mînakê bo te bêjim *Hişê te pê bipêjim*
Tu baş li min be guhdar *Ji bo hilîni jê par*
Lewra zeman e wek zêr *Bila nebore bê xêr* (r. 25)

Heman tişt di helbesteke din de wiha ye:

Hevala çak û dozdar *Li doza xwe dewamdar*
Divêm vê gavê xalek *Wekî durust hevalek*
Ji bo te ra diyar kim *Hişê te pê şiyar kim*
Ji bo durust bîfîkrî *Li rêya rast xwe bigrî*
Nexapîne te xapok *Nebî ji bonê sapok*
Li min tu rind guhdar be *Hela nebûyî xûndar* (r. 72)

Kopî, di berhema xwe de li gelek cihan ji bo mîletê kurd jî şîretan dike. Bi taybetî ji hêla yekîtiyê û tifaqiyê, di xwendin û pêşketinê de gelek caran bi uslûbên cuda nesîhetên xwe tîne zimên û girîngiya van der dibe. Bo nimûne, di helbestên 19 û 20an de bi mînaka mûr(î)/moristangan re şîreta xwe ya yekbûnê vedibêje:

Heta em wekî mûr *Nebin hevîr û hişkûr*
Teva hevdu nekin kar *Xweyê qerar û biryar*
Li xêzekî nebin rêz *Nedin hevdu hiş û hêz*
Ji bo nîzama fitrî *Ewê qanûna qehrî*
Serê xwe em nekin xwar *Bi terzê wê nekin kar*
Em nagirin tu hêzê *Kes nade me tu rêzê*
Em ê herdem hejar bin *Di bin lingê neyar bin* (r. 55)

Digel pend û şîretên Kopî, gelek caran di helbestên xwe de rexneyê jî li civaka xwe dike. Kopî, piranî piştî çîrokên şîretker ji bo yên ku guhê xwe nadine li wan şîretan dawîya wan tîne zimên, helakbûna wan berpêşî wan dike. Gelek caran vê yekê li ser mesele û qiseyên dirokê tîne û bi awayekî sade tîne zimên. Bo nimûne, di çîroka mûr(î)yan de rexneya xwe ya civakî wiha der dike:

Nedîne wan vê razê *Neborîne lew ji gazê*
Nekirdin bo xwe destûr *Lema ji hev revîn dûr*
Revîn ji hev hemîşkî *Nedan piştî xwe piştî*
Eşîr eşîr jiyan ew *Li kohan man ji bo dew*
Nema nebûn gulistan *Li wana hat zivistan*
Nebû ne behr û bendav *Tev man cihok û sêlav*
Nedane hevdu hêzê *Lema nedîne rêzê*
Ji bo wan ra hemiyet *Netew nebû milliyet*
Axatî û eşîret *Qebîletî bû xîret*
Nebûn bi rastî millet *Lewra nebûne dewlet*
Ewê vê raza zanîn *Serê xwe jê re danîn*
Bi jor ve çûn bilind bûn *Xweyî bajar û gund bûn*
Gihane jora jorê *Nedan neyaran dorê*
Bi şûrê dad û 'ilmê *Verotin zext û zulmê*
Cihan bi wana şên bû *Xerabî çewtî kêmbû* (r. 56)

8. Bandora Şairên Din li ser Kopî

Mela 'Eladîne Kopî wek şa'irekî klasîk bivê nevē di bin bandora berhemên klasîk ên kurdî û yên zimanên din de maye. Yek ji wan berhemên jî *Nûbihara Biçûkan* a Ehmedê Xanî ye. Ji ber ku ev berhem di medreseyan kurdan de wek kitêba dersê dihate xwendin. Lewma hê ji biçûktiyê de bandor li xwendekarên medreseyan dikir. Lewma em dikarin bibêjin ku bandora edebî ya Ehmedê Xanî li ser Mela 'Eladîne Kopî çêbûye. Di mûlaqatê de ku me bi Mela 'Eladîne Kopî re çêkir, wî jî ev mesele diyar kir û got ku "Min xwest ji manewiyata Seydayê Ehmedê Xanî îstîfade bikim loma wek teberrûk destpêka dîwana xwe de ji Nûbahara wî mînak girt û li gorî xwe guherand û ev nivîsî." (Aykaç, 09.09.2020). Di destpêka berhema Kopî de em vê yekê bi awayekî eşkere wiha dibînin:

Nûbihara Biçûkan (Xanî, 1986: 7):

Bismîllehîrrehmanîrrehîm *Mebdeê her 'ilmekî navê 'elîm*
Hemd û sena û şukranî *Ji bo wî Xalîqê Rehmanî*
Ku fesahet û beyan daye *lîsanî Lîsan daye însanî*
Hindî selewat in hemî *Li Resûlê me yê ummî*
Ku bûne peyrewê di wî *'Ereb û 'ecem û kurmanc û romî*
Ji paş hemd û selewatan *Ev çend kelîme ne ji luxatan*

Mela 'Eladîne Kopî:

B' navê Xwedayê Rehîm *Ewê Kerîm û 'Elîm*
Sena û pesn û şukran *Ji bo Xwedayê Rehman*
Ku axivîn da ezman *Ezman jî daye însan*
Selat û selam hemî *Ji bo Resûlê ummî*
Li dû wî bûne rêwî *'Ereb û kurd û romî*
Hemî hemd bo Xwedê ra *Selat bo Mustefê ra*
Tevî selamên pîroz *Li alê wî yên dilsoz* (r. 13)

Dîsa di dawîya vê berhema Mela 'Eladîn de helbestek heye ku bi sernava "Saqî Were" hatiye qeydkirin. Ev helbest wekî saqîname jî dikare bê qebûlîkirin. Ji ber ku Kopî wekî encama dîwana xwe vê helbestê nivîsiye û saqî jî ji xwe re

⁴ Lê bnr. (Çetin, 2019: 92-99).

kiriye hemdem û xumnişîn, herwiha derd û kulên xwe jê re rêtiye, giliyên xwe ji felekê kiriye. Ev helbest wek saqîname di vê berhemê de wekî qisma *Medîheta Tewaiîfê di Kurdan* a Mem û Zînê cih girtiye. Yanê Kopî, her wekî nezîre ji vê beşa Mem û Zîn a Xanî re kiriye ku her du jî wiha ne:

Mem û Zîn (Xanî, 2004: 43-44):

Saqî, tu ji boy Xudê kerem ke Yek cur'eyê mey di camê Cem ke
Da cam bi mey cihannuma bit Herçî me irade tê xuya bit
Da keşf bibin li ber me ehwal Kanê dibitin muyesser iqbal?
Îdbara me wê geha kemalê Aya bûye qabilê zewalê?
Ya her wehe dê li istiwa bit Hetta weku dewrê munteha bit?
Qet mumkine ev ji çerxê lewleb Tali' bibitin ji bo me kewkeb
Bextê me ji bo me ra bibit yar Carek bibitin ji xwabê hişiyar
Rabit me jî cihanpenahek Peyda bibitin me padişahek
Şûrê hunera me bête danîn Qedrê qelema me bête zanîn
Derdê me bibînitin 'ilacê 'İlmê me bibînitin rewacê?
Ger dê hebûya me serfirazek Sahibkeremek suxennewazek
Neqdê me dibû bi sikke meskûk Ned'ma wehe bê rewac û meşkûk
Herçende ku xalis û temîz in Neqdîne bi sikkeyê 'ezîz in
Ger dê hebûwa me padişahek Layiq bidîy xudî kulahek
Te'yîn bibuwa ji bo wî textek Zahir ve dibû ji bo me bextek
Hasil bibuwa ji bo wî tacek Elbette dibû me jî rewacek
Xemxwarî dikir li me yetîman Dînane derê ji dest leîman
Xalib nedibû li ser me ev rûm Nedibûne xerabeyê di dest bûm

Mela 'Eladîne Kopî:

Saqî tu were bi zû vî yalê Pêşkêşî min ke tu wê piyalê
 ...
Kîna te çî ye felek bi wan ra Rûtal û 'ebûs î tim bi wan ra
Hey pîrê xebîsê piştekuzê Hey pişta te bişkê lê 'ecûzê
Ma tu bikenî digel me carek Vêkra bimeşin bi yalê warek
Ger vêxî ji bona me şemalek Tu rûnê digel me wek hevalek
Ma tu vebikî ji bo me falek Tu yarî bikî digel me salek
Destgîrî bikî ji bo me carek Pêşkêşî me bikî tu gulbiharek
Ravê me bikî rûyê xwe carek Yan daçikîni ji bo me darek
Ku em bigihên xweşî jiyaneke Ma tu ji te ra dibe ziyaneke
Nezî me nebû timî tu çû dûr Qûjîn tu dikî timî li bakûr
Her gavê bi ser me va diqûrî Xaya te çî ye tu wer dizûrî
Xwezî hebûya me jî dîwanek Leşker bibûya li dor sîwanek
Rûniştîbûya li nav serokek Emrê wî biba birra bihorek
Dora wî tijî wezîr û salar Polê wî biba herî bihadar
Ronak û debîr durust siyanet Şayeste bûya ji bo riyaset
Wî kar û şuxul biba bi şêwrê Dada wî biba numîna dewrê
Leşker wî heba di bin nîzame Te'mîn bikira hemî aramê
Tesîr bikira wî pend û şîret Ew dem dikelî ji bo me xîret
Dikşand ji axê me bista zulmê Datani cihê wê 'edl û 'ilmê

Zordar nedihatine hewandin Xûnan nedihatine rijandin

...

Ew gav vedibû ji bo me ra bext Şayeste dibû ji bo me ra text

Tekmilî dikir me dîn û dewlet Wê gavê dibûn bi rastî millet

Ew dem radibû kilît ji ser dev Wek rojê dibû ji bo me ra şev (r. 192-195)

Ji aliyê edebî û fikra netewî ve di helbestên Kopî de rengê helbestên Cegerxwîn jî dixuyê. Li gorî gotina Mela 'Eladîn, wî di feqitiya xwe de gelek şî'rên Cegerxwîn xwendine. Piştî demekê ji ber ku rêya Cegerxwîn ji hêla dînî ve dîr ketiye, wî jî dev ji xwendina şî'rên wî berdane û êdî hew xwendine. Lê li gorî dîtina Kopî, Cegerxwîn fikrê wî her çî be jî şa'irekî hêja û serkeftî yê kurdan e (Aykaç, 09.09.2020).

Kopî, di gelek helbestên xwe de ji bo kurdan xwendin û fêrbûnê şîret dike, lewra azadiyê di vê rêyê de dibîne. Em heman şîret û nesîhetan gelek caran di helbestên Cegerxwîn de jî dibînin ku heman vegotin û uslûb sirayetî helbestên Kopî kirine. Wek minak Cegerxwîn di helbesteke xwe de ji bo xwendinê wiha dibêje (Cegerxwîn, 2011: 17):

Şev û rojan bixwînin bibin serbest û zana

Tovê jîne biçînin ji bo dil û nezana

Carek hûn dê bibînin van baxçe û rezana

Kurdistanê derênin ji destê van dizana

Di vê berhemê de li gelek cihan mirov di şî'rên Kopî de bêhna terz û uslûba Cegerxwîn dibîne. Bo nimûne:

Em in wê rojê azad Dibit gelê me dilşad

Ew roj e 'îd û newroz Ji bo gelê me pîroz

Şeva wî şev 'erûs e Hemî dem maç û bûse

Welat bûk gel zava ye Çi de 'wetek buha ye

Pîroz e ew mubarek Tebarek sed tebarek

Pîroz be bûk li zava Li rojhilat û ava

Li bakur û li başûr Li ya nêzik li ya dûr

Çi doleka muqeddes Feda bû jê ra pir kes

Ne dolekî xweza ye Diyarîkî Xweda ye (r. 198)

9. Mijarên Sereke yên Dîwan-Rezê Jiyane

Kopî, di vê berhema xwe de cih daye gelek mijaran. Ev berhema edebî li ser nîqaşa du keçikan welatparêz ava bûye ku wî navên van keçikan daniye "Bûk û Berbûk". Wî, ji devê wan her du kesayetên, derd û eşên xwe bi awayekî hostayane aniye zimên. Di gelek helbestên Kopî de Bûk û Berbûk bi diyalogan bi hev re diaxifin, carinan li ser meseleyekê carinan jî bi rêya çirokekê re peyama xwe der dibin. Bûk û Berbûk du lehengên ve berhemê ne ku yek ji van dîndar e û ya din nedîndar. Herwiha her du jî welatparêz in, rizgarbûna welatê xwe nîqaş dikin. Ji van hevalan Berbûk çepgir e û dixwaze welatê xwe bi fikrên modern û çepgir rizgar bike, kirasê dîn û diyanetê derîne ji milletê xwe. Li pêşberî wê, Bûk jî yeka dîndar û welatparêz e. Westê ew jî rizgariya dewleta xwe diparêze, dibêje ku bi nasîna dînê Îslamê bes azadî dê çêbibe û milletê me çiqasî dînê xwe nas bike dê ewqasî li ziman û kultura xwe xwedî derkeve. Li ser vê nîqaşa bingehîn ev berhem ava bûye.

Herwiha di navbera van nîqaşan de mijarên wekî baweriya Xwedê û dînê Îslamê, hezkirina Hz. Pêxember, hikmet, evîn, dîroka kurd, Îran û milletên din, welat û welatparêzî, çîrokên curbicur wek mijarên sereke di helbestên Kopî de cih girtine. Em ê bi awayekî giştî behsa çend mijarên sereke bikin ku di *Dîwan-Rezê Jiyane* de derketine pêş.

9.1. Dînê Îslamê û Unsûrên li Wê

Kopî, bi temamî li ser rêça dîwanên klasik neçûbe jî mijarên wek tewhîd, yekitiya Xwedê, wezîfeyên meriv yên li pêşberî Xwedê, Qur'an û destûrên wê, li gorî dîn û baweriyê wezîfeyên merivan li hember merivan û mijarên bi vî rengî di helbestên xwe de bi kar anîne. Kopî, wekî bi xwe jî di helbestên xwe de diyar dike ku dîn ji bo însanan wekî havin/haveynê ye. Bi vê haveynê 'ebd û me'bûd digihîjine hev û dîsa bi xêra vê mirov dibê însan û ji heywanan vediqete. Kopî ev fikrên xwe wiha der anîne:

Ji bo me dîn e, haveyn *Bi dîn e wesla mabeyn*
Mabeyna 'ebd û me'bûd *Bi dîn dibî tu mes 'ûd*
Hevîrek xav e însên *Ji bo wî dîn e havên*
Cuda ye pê ji heywan *Bi dîn însan e însan* (r. 107)

Di vê mijarê de helbet mijara tewhîdê jî gelekî derketiye pêş. Kopî, di helbestên xwe de gelek çaran behsa Xwedê, baweriya Xwedê, yekitiya wî, wezîfeyên meriv yên li pêşberî Xwedê di helbestên xwe de vegotine. Herwiha li gerdûnê behsa mezinahiya Xwedê, sîfetên Xwedê û mijarên bi vê babetê re têkildar in anîne zimên. Ji ber vê yekê Kopî bi helbesta "Pesn û Spasî bo Xwedê" dest bi berhema xwe kiriye û bi vê hişmendiyê di gelek helbestan de jî Xwedê bi bîr aniye. Bo nimûne, di vê helbesta xwe de Kopî, sîfetên Xwedê yek bi yek dijmêre (Kopî, 2013: 97):

Xwedayê Heyy heyatdar *Bi destûrên jiyandar*
Ewan diafirîne *Bi bal hebûnê tîne*
Datîne rû zemîne *Ji bo dewama jîne*
Ewê Rezzaq riziqdar *Ji bîr nake tu candar*
Dinêre lê bi diqqet *Xwedî dike bi şefqet*
Ji bo wan qût dişîne *Bi giştan ve digîne*
Subhanehû dikare *Nehin tiştan nikare*
Subhanehû çi pak e *Tu carî çewtî nake*
Subhanehû qewî ye *Heyata gişt bi wî ye*
Subhanehû qedîr e *Hemî tiştî di bîr e*
Subhanehû bi hêz e *Bi bendeyê xwe nêz e*
Subhan e qenc xisal e *Bi pakan ra helal e*
Jiyana me bi wî ye *Hemî rindî ji wî ye* (r. 38)

Kopî, di gelek helbestên xwe de pergala gerdûnê, hebûna pergala candaran; 'uzw û endamên mirov, candar û siruştê; zezewat û mêweyên dunyayê, atom û zere; ekosîstema vê dunyayê vedibêje û dixwaze nîşan bide. Di dawiyê de hertim gotinê tîne li ser vê yekê ku di siruştê de tesaduf tune. Li pişt perdê her tim yekî bihêz û kara heye ku ew jî bêguman Xwedê Te'ala ye. Herwiha Kopî, yê ku Xwedê nas nakin jî wekî însanên feqîr û xizan dinirxîne. Ew vê hizr û ramana xwe di helbestên wek 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38 û 39an de tîne zimên. Bo nimûne:

Tebîet û tesadîf *Ji bo vê nade bersîf*
Ew dem li pişt sitarê *Zatek diket vî karê*
Kara ye hem zana ye *Bexîşkar û bîna ye*
Ew e diafirîne *Ji bo me ra dişîne*
Ji bo em wî binasin *Binasin em bi şans in*
Kesên ewî nenasin *Bi rastî ew ne nas in* (r. 88)

Kopî, çêbûna roj û şev, tav û hîv, germ û sar, vê pergala gewre û rewnaq wek ayetên Xwedê dibîne û li pêş çavan zelal û eşkerebûna wan wiha tîne zimên:

Du ayetên Xweda yin *Li pêş çavan xuya yin* (r. 91)

Herwiha Kopî, her tiştê ku hatiye afirandin çî zindî çî jî ne zindî be, herçiqasî enasirê wan ji av, agir, xak û bayê be jî sedemê cihêbûna wan bi vîn/îradeyê rave dike. Dîsa hemûyan jî li vê dunyayê bi rengên xwe yên cuda ve mohrê Xwedê dibîne:

Bi tam û rewş û rengan *Cuda ye ew bezirgan*
Gelo ewan beran tev *Çima nehîn weka hev*
Digel yek in 'enasir *Îrade wan cuda kir*
Hemî mohrê Xweda ne *Lema reng reng xuya ne* (r. 93)

Kopî, vê gerdûn û kaînatê wekî kitêb dibîne û dibêje, çawa ku nivîsek bê nivîskar, cezayek bê cezakar, metlûb bê talib nabe, ev kaînat jî helbet bê Xwedê nabe. Herwiha lê zêde ku her tişt bi destûra wî çêbûye û her çî hebe li vê gerdûn û dunyayê ne karê xweza/siruştê ye; helbet karê Wî ye. Kopî, li dor vê yekê hizra xwe wiha der tîne:

De kanê tu bifikre *Welê bi heqqê bigre*
Gelo nîzam bê nazim *Gelo 'ilim bê 'alim*
Nivîsan bê nivîskar *Cezayek bê cezakar*
Gelo kitab bê katib *Gelo metlûb bê talib*
Qebûl dike tu hişdar *Erê dike eqildar*
Ev kaînat kitab e *Kitab bê katib nabe*
Di nava vê kitabê *Kitab nayên hisabê*
Ji vê kitaba pir pel *Çiyayek jê ra rûpel* (r. 95)
 ...
Nemûşên rû dinê ne *Tev xatemên Xwedê ne*
Eva kitaba rengîn *Ji sîrr û razan zengîn*
Tu nabit bê nivîskar *Erê nabêje hişdar*
Meşîeta Xweda ye *Ne doxa û xweza ye*
Nivîsî qudsî xame *Gerî cismanî name*
Ji wê herfek qe nabe *Ku ya xeynî Xweda be* (r. 96)

Bi awayekî giştî, uslûb û vegotinên Kopî yên derbarê kaînat, ekosîstem, siruşt, hêz û hebûna Xwedê de, di pêkhatina her tiştî de gelek çaran kitêbên *Rîsaleyên Nûr* a Mela Seîdê Nûrsî tîne hişê mirov. Mirov di wan helbestên Kopî de bi awayekî eşkere dibîne ku bandora *Rîsaleyên Nûrê* zehf zêde li ser Kopî çêbûye û herwiha bi awayekî rengê xwe jî daye helbestên vê berhemê.

Piştî babeta li dor Xwedê, Hz. Pêxember (esw.) jî yek ji wan mijarên sereke ye di vê berhemê de. Kopî li ser Resûlê Xwedê rasterast sê helbest nivîsîne û di helbestên din de jî

gelek caran behsa wî kiriye. Kopî di helbestên xwe de li ser serwerî û rêberiya Resûlê Xwedê sekiniye, ew wekî hukûmdar dîtiye û herwiha bi sernava “Selteneta Hz. Muhemmed a Manewî” helbestek honandiye. Kopî di vê baweriyê de ye ku her çiqas Resûlê Ekrem a niha li pêş çavan nebe jî, dîsa her ew e hukûmdarê ‘esil di her du ‘aleman de:

Nema edî li pêş çav *Ji bo nebiyê xweşnav*
Hukûmdarî hukûmet *Welakîn fi ‘l-heqîqet*
Ewa ye hêj hukûmdar *Li zêdetir ji milyar*
Mirovan lewra bî‘et *Bi wî dikin bi pênc wext*
Di her roj lew bû sultan *Li hest û ‘eql û qelban (r. 120)*

Herwiha Kopî, gelek caran di helbestên xwe de diyar dike ku xilasiya mirovan bi saya Resûlê Xwedê ye û di roja heşrê de dîsa yê ku bibe mehdervan her ew e:

Şefa‘etker wê rojê *Rehakarê ji dojê*
Tenê ye her Muhemmed *Resûlê Rebbê emced*
Ji bo kesên gunehkar *Îmandarên xetakar*
Welê kesên nebawer *Hilnagirin ji wî ber*
Ji bo ku em ji dojê *Xelas bibin wê rojê*
Pêwîst e em pêxember *Bikin ji bo xwe rehber*
Ji wê şemal û tavê *Nemînin dûr tu gavê*
Ji bo Xwedayê emced *Sipas bikin ku Ehmed*
Gerand nebî û rehber *Ji bo me hem jî serwer*
Ew e îhsana berter *Ku da me Rebbê ekber (r. 123)*

Kopî, baweriya Xwedê û pêxemberê ji hêla gelê xwe jî fikiriye û şîrove kiriye. Li gorî ku Kopî dibêje, xilasî û serfiraziya kurdan girêdayî Îslam û şopandina Resûlê Xwedê ye. Herwiha Kopî diyar dike ku eger gelê kurd bidine pey Hz. Pêxember dê hingê gelên din xulamtiya kurdan bikin û ew roj ji bo kurdan dê bibe cejn û newroz:

Bi rastî ger dixwazî *Ji bo kurd serfirazî*
Bişopîne rêya rast *Wilo pîroz e rêwî*
Nejî tu gavê bê wî *Jiyan xwe jehr e bê wî*
Li dû wî ku biçin em *Ji bo me xweş dibe dem*
Serê me dê bilind be *Rewşa me çê û rind be*
Neyar dê bèn derê me *Timar bikin kerê me*
Serî ji bo me xwar kin *Ne nola pêr û par kin*
Bi rêz û ihtiramê *Bikin li me selamê*
Em in wê rojê azad *Herî dilxoş û azad*
Ew roj e bo me Newroz *Ji bo gelê me pîroz (r. 124)*

Yek ji van mijarên li dor dîne Îslamê jî di helbestên Kopî de cih girtiye Qur’ana Pîroz e. Kopî, Quranê wek çavkaniya şerîetê nîşan dide û bêhempabûna wê diyar dike. Herwiha ew, Quranê ji bo mirovan wek roj, xurek û avê elzem, li gerdûnê di navbera erd û esmanê de wê wek stûn dibîne:

Quran e nûr û tav e *Ji bo me qût û av e*
Ji bo zemîn sitûn e *Bi wê zemîn li şûn e*
Ne ew bit dê li ba be *Ji şûna lê ye rabe*
Bibe wekî dîwane *Ku va biçit nizane*

Ew ê serê xwe lêxe *Sitêrek pê biroxe*
Ji bo wê tê nihayet *Li dû wê tê qiyamet (r. 107)*

Di helbesteke din de jî îcar wiha dibêje:

Ji bil wê rê hemî xwar in tijî dûpişk tijî mar in
Beraz û kûçikê har in dimêjin ji meriv xûnê

Rêya Quranê gulzar e ne lê dûpişk ne lê mar e
Ji wê yê dûr ziyandar e dibe listoka mel’ûnê (r. 151)

Bi giştî ev berhema Mela ‘Eladîne Kopî ji ber ku berhemeke dîdaktîk, şîretker û dînî ye lewma gelek mijarên dînî di vê berheme de cih girtine. Ji bilî tewhîd, baweriyaya bi Xwedê, hebûna Xwedê bi delîlan, Hz. Pêxember, Qur’ana Pîroz, peywîrên mirov li hember Xwedê û mirovên din, pêxemberên din, çar xelîfe, rastî û exlaqê baş mijarên sereke ne, di warê dîn û unsûrên dînî de. Divê bê gotin, Kopî, di vê berhema xwe de her tim dixwaze bibêje ku dîn ji bo hezkirina welat ne asteng e. Li dor dîn û baweriyê welat û welatparêziyê di helbestên xwe de neqîşandiye.

9.2. Selaheddîne Eyyûbî û Dewleta Eyyûbîyan

Selaheddîne Eyyûbî (kd. 1193) yek ji wan hukûmdarên kurdan e ku di dîrokê de wekî damezrînerê dewleta Eyyûbî (1171-1462) tê nasîn. Dewleta Eyyûbî li Rojhilata Navîn, Bakurê Mezopotamyayê, Misir, Hicaz, Yemen, Bakurê Afrikayê di navbera salên 1171 û 1462an de bûye desthilatdar (Şeşen, 1995: 20-31). Selaheddîne Eyyûbî û dewleta Eyyûbî her çiqas di dîroka Îslamê de cihekî girîng bigirin di dîroka kurdan de jî herwiha cihekî ewqasî girîng digirin. Ji ber ku piştî hatina Îslamiyetê di dîroka kurdan de dewleta yekane ev e. Selaheddîne Eyyûbî bi şerên xwe yê li pêşberê Xaçparêzan û fetha Qudûsê di dîroka Îslamê de derketiye pêş ku vê yekê jî ew kiriye yek ji mezintirînê hukûmdarên serdema Îslamiyetê.

Kopî, li ser dîroka Eyyûbîyan herwiha li ser jiyana Selaheddîne Eyyûbî gelekî sekiniye. Di vê berhema xwe de bi van sernavan li ser Selaheddîn û dewleta Eyyûbîyan helbest nivîsîne ku sernava wan wiha ne: “Dewleta Eyyûbî”, “Cenga Eyyûbîyan û Firengan”, “Cenga Sultan Selaheddîn û Qiralê Qudûsê”, “Fetha Qudûsê” û “Nîrx û Şerefa Eyyûbîyan”. Wek tê dîtin Kopî, di vê berhema xwe de gelekî girîngiyê daye tarîxa Eyyûbîyan. Ji ber ku wî, Eyyûbîyan ji her aliyê ve seba kurdan wek nîrxêke mezin dîtiye û lewma xwestiye ku kurd nijadê xwe nas bikin û li wan xwedî derkevin. Bo nimûne Kopî, di helbesteke xwe de kurdên ku Eyyûbîyan nas nakin, wekî însanên cahêl û nezan dibîne:

Eyyûbîyan dinasî? *Nenasî naşinasî*
Çi kurdê wan nenase *Xizan e bê kiras e*
Nîrxê gelê nizane *Zengîn be jî xizan e (r. 57)*

Kopî, di helbesteke din de jî li ser nîrx û şerefa Eyyûbîyan sekiniye û dîsa girîngiya wan ji bo kurdan aniye zimên. Li gorî Kopî, kurd bi saya Eyyûbîyan li dunyayê hatine nasîn. Herwiha li ser Eyyûbîyan di dîroka kurdan de gelek rexne hatine kirin û hê jî tê kirin wekî ku zimanê dewletê yê wê çaxê bi erebî bû, Eyyûbî kurd bûn lê dewleta wan wekî dewleteke Îslamê bû û rexneyên bi vî rengî. Kopî, di

helbestên xwe de vê yekê rexne dike, zimandirêjkirina li Eyyûbiyan tu carî qebûl nake:

Bi wan xuya gelê kurd Di tarîxê da cî girt
Bi wan kurd hatin nasîn Ew in ji bo me Yasîn
Ewan dînî bo dewlet Bi hêz û rêz û şewket
Ewê demê wesan bû Dîn xayeyê kesan bû
Nekin zimandirêjî Nevêjin van qirêjî
Bi bawer û îman bûn Efff û pakjiyan bûn
Ji bo me bab û kal in Çi kalên ruhzelal in
Dilê min pîr divê wan Hezar selam ji bo wan (r. 71)

Kopî, gelek caran bi awayekî hijmekar dût û dirêj behsa Selaheddînê Eyyûbî dike û pesnê wî dide û herwiha wî ji bo kurdan wek rêber û sultan binav dike. Di helbesta xwe ya “Beşek ji Wesfên Sultan Selaheddîn” û “Sê Xal ji Tarîxa Kurd” de bi taybetî li ser Selaheddînê Eyyûbî diskine. Bo mînak:

Ew e sultanê Eyyûbî binase Ji bo zêde bike rêz û sipas e
Çi sultanek bilindşan e çi pak e Ji ser rake niqabê da xuya ke
Tu rastiya wî bêjî ma serê te Hinên jêkin kilid kin yan derê te
Ji bo Heq fedakar bû emîn bû Di wê dewrê emana rûzemin bû
Ji rojava gelê efreng bi rê ket Şewatwarî rû erdê girt û pê ket
 ...
Selaheddîn ku bû sultan li Misrê Li dû apê xwe ye Şêrkoh wê 'esrê
Ji bo Qudsê gelek zêde diêşa Ji çav hêsir dirêt û ah dikêşa
 ...
Ketin hevdu li hevdan hevdu tevdan Davêtin hevdu şûran û kemendan
Bi mizraq û bi gurzan û bi şûran Li ser hevdu diqûjîn û diqûran
 ...
Selaheddîn gerî xalib di cengê Bi xûnê şuşt wî axa pak ji jengê
Heyata wî di nav van rêzê hanê Bi cî nabit ewî nadin xuyanê
Tu tarîxa wî ya pîroz bixwîne Çi 'adil şah û camêr bû bibîne (r. 186-187)

9.3. Tarîxa Gelê Kurd û yên din

Kopî, li gorî ku diyar dike, wî di feqitiya xwe de *Şerefname* û *Tarîxa Ehmed Cevdet Paşa* baş xwendiyê. Wî, dîroka kurdan bêtir ji *Şerefnameyê* girtiye. Herwiha tarîxa Eyyûbiyan û yên din jî ji kitêba *Ehmed Cevdet Paşa fêrbûye* (Aykaç, 09.09.2020). Ji ber vê yekê mirov dikare bibêje ku Kopî, çawa ku di destpêka *Şerefnameyê* de behsa feydeyên fêrbûna tarîxê dike (Bitlisi, 2016: 50-51), bi heman rengî Kopî jî ji bo kurdan li ser fêrbûn û zanîna dîrokê diskine.

Kopî, giraniya xwe daye li ser dîroka kurdan a kevn û herwiha şaristaniyên wekî Asûr, Med, Îrana kevn, Ûris, Bîzans, Osmanî û serdema ewil a Îslamiyetê. Ji ber vê yekê helbestên qîsma sêyem di bin sernava “Beşa Dîrokê” de hatine civandin. Kopî, di van helbestan de gava behsa tarîxa gelên din jî bi awayekî nesihetker jê ders digire û şîretan li gelê xwe dike. Lewma gelek caran bi uslûba xwe ya şîretamîz vê yekê wiha tîne zimên:

Hevalo ka binêre Dibêjim guh bidêre
Dîrokê baş bixwîne Ji wê bê par nemîne
Binase qewmên borî Nenasî wan tu kor î (r. 151)

Kopî, di helbesteke xwe de behsa *Key Xosroyê Mezin* yanê Kûroş/Koroş/Kûrûş (BZ. 590-529) dike ku wî dewleta Medan hilweşandibû û xîma împaratoriya Persan danîbû. Têkoşîna di navbera Med û Persan û herwiha têkçûna Medan bi awayekî xemgîn wiha anyê zimên:

Wenda bû Mad xuya Pers Heye di vê gelek ders
Wilo bihorî çû Mad Îro wê Kurd dikin yad
Nexwe dunya wilo ye Ev ro ne nola do ye (r. 156)

Kopî ji helbestên wî jî tê dîtin ku zanista dîrokê gelekî girîng dibîne û dixwaze ji bo kurdan jî vê yekê pêk bîne. Ji ber ku her miletek bi dîroka xwe serbilind dibe. Kopî di helbesteke xwe de vê yekê piştî hilweşandina Medan, ji bo kurdan wiha tîne zimên:

Medan çûn û nehatin Ne nav in ne welat in
Di vê demê de ekrad Bi zêde wê dikin yad
Ku vê îspat bike kurd Bi rastî rind dibe xurt
Dibe xwedanê dîrok Dibore dewra çîrok
Gelên ku bê dîrok in Nolanî xewnerok in
Bi wan tu nayê bawer Lew nadine wan xawer
Gelê xwedanê dîrok Dibit qewî û jîrok
Dîrok sembola elmas Bi wê tê naskirin nas
Sembolek zêr û zîv e Nolanî roj û hîv e
Bi wê gel tene pîvan Dibin cihdar ne mêvan
Dîrok şehadetname Xwedanê wê ne xam e
Ji bo kesayeta gel Ewa çi zîba-rûpel
Ne bê dîrok e ekrad Ne jî bê 'esl û binyad
Welê dilpak û saf e Lewma mehrûm ji maf e
Divê edî nexape Xwe navê nava kap e (r. 181-182)

Di beşa sêyem a vê berhemê de yek ji helbestên balkêş ev e ku Kopî li ser Fîrdewsî (kd. 1020 [?]) nivîsiye. Wek tê zanîn piştî hatina Îslamiyetê miletên Îranê jî aliyê çand û kultûrê ve gelekî qels bûbûn û herwiha serdestiya zimanê erebî û çanda wî li seranserê Îranê xuya bûbû. Fîrdewsî bi berhema xwe ya *Şehnameyê* xwest ku cardin gelên Îranê rake li ser piyan. Helbet wî di berhema xwe de faris derxist pêş û li ser van jî nû ve serhildana kultura Îranê da pêşiya xwe. Fîrdewsî bi vê berhema xwe ya hemasi-epopîk ji hêla hizrî ve bandoreke mezin li Îranê pêk anî (Mînovî, 2017: 19-31). Kopî jî, ji vê hêlê ve Fîrdewsî nirxandiyê û ji bo ku gelê xwe cardin rakiriyê li ser piyan ew ji bo miletê kurd wekî mînak daniye pêşiya xwe û pesnê wî daye. Ji ber ku bi nasnameya Îranî her çiqas qedr û qîmeta Fîrdewsî li cem kurdan hebe jî di dawîya dawî Fîrdewsî bi berhema xwe miletê faris derxistiye pêş û ji yên din re kiriyê hukûmdar. Lewma -qasî tê zanîn- di şairên kurd/kurmancan de ev yek hetanî niha nehatiye dîtin:

Fîrdewsî yek ji wan bû Hozanek pîr xuyan bû
Ji nû Îranê şov kir Bo tovē persî tov kir
Bi pênûsa xwe ya nûr Ewî hozanê meşhûr

Şi'ûr û hîssa millî Reşande nola şillî
 Li rûbera Îranê Welê digel îmanê
 Tevahev kir hevîr kir Mecûsîti ji bîr kir
 Zeman neborî zêde Gelê pers pêde pêde
 Bi fikra wî pijiyar Li pey wî çû meşiyar
 Li hev civîn û bûn yek Nebûn tu gav ji hev fek
 Berî dan rayedaran Nolanî tîremaran (r. 165)

Kopî, di helbesta xwe ya bi sernava "Sê Xal ji Tarîxa Kurd" de ji bo milletê kurd sê leheng derxistine pêş ku kurd her tim dikarin bi wan serbilind û şanaz bin. Ji wan yê ewil Rustemê Zalê Kurd e, yê duyem Selaheddînê Eyyûbî ye û yê sêyem jî Mela Se'îdê Nûrsî ye. Di vê helbesta xwe de dîsa bi zimanekî şîretamîz dixwaze dîroka kurdan bide nasandin ku gelê kurd bila wisa basît neyên xuyan:

Ji bo te ez bibêjim guh bidêre Li wata şor û peyvên min binêre
 Tu qewmê min wilo adî nizan be Welew îro li pêş çavan xizan be
 Bi dîroka gelê min tu nizanî Qirêja han ji kêrê lo te anî
 Hela pirtûkên tarîxê bixwîne Ji navê kakil û kuncî derîne
 Eger sistî dikî naxwîni dîrok Tu guhdêre vekim bo te sê bişkok
 Ji rû wê ku ji bo te bê xuyanê Kulîlkên bo nigara vê cihanê
 Ku sê xal in di dîrokê zelal in Bi wan xalan mirov sahibkema in
 ...
 Gelo zanî ji deryaya cesaret Ewê pêşîn hilanî jê teheret
 Bizan Rustem kurê Zal xortê kurdî Hilanî jê teheret wî bi merdî
 ...
 Ji van xalan nimûne ger dixwazî Ew e sultanê rast bû pê terazî
 Ew e sultanê Eyyûbî binase Ji bo zêde bike rêz û sipas e
 Çi sultanek bilindşan e çi pak e Ji ser rake niqabê da xuya ke
 ...
 Nimûna 'ilm û teqwayê dipirîstî Ew e qutbê zeman Seydayê Nûrsî
 ...
 Ji dayê bû li Bedlîs û Hîzanê Bedî' bû ew di vê dewr û zemanê
 Li Îsparta li Barlayê nivîstî Rîsalên Nûr wekî tavê teyîstî (r. 187-188)

Di vê berhemê de wekî tarîxa Îslamiyetê du helbest hene ku yek ji van derheqê pêxembertiya Resûlê Xwedê de ye, ya din jî derheqê serdema xelîfeyê duyem Hz. 'Umer de ye. Kopî, di van helbestan de bi çavê dîroknasekî serdema destpêka Îslamiyetê nihêriye. Bo nimûne wextê behsa serdema Hz. 'Umer dike, cihad û seferên wî yên li ser Îranê radiweste û behsa wê çaxê dike:

'Umer xelîfa sanî Wezîfa xwe dizanî
 Ji bo rake fesadê Timî dikir cihadê
 Wezîfa wî cihad bû Cihada wî bi dad bû
 Xaya wî dad û dîn bû Ne fexra rûzemîn bû
 Mesajê daye Persê Nişan da zêde hirsê
 Ji bo ku musliman bin Ji dojê wer xelas bin
 ...
 Berî da xaka persê Ji bo bide wî dersê

Bi rû hev bûn du leşker Mecûsî û bibawer
 Silah û hêz li bal wan Îman û dad li bal wan
 Farûq li wan kişand şûr Li wan dirrand zik û tûr
 ...
 Farûq şemalê vexist Seda li wana daxist
 Hemêz vekir ji bo wan Pirê wan bûn musulman
 Zeradeştî heliya Bi jêr ve dapeliya (r. 174)

Kopî, ji bilî dîroka kurdan cih daye dîrokên milletên din jî. Helbet gelek caran vê yekê ji bo ku mirov jê sîudê wergire û dersek jê hilîne di berhema behsa dîroka gelên din jî kiriye. Gelek caran gava mezinahiya wan derdixwe pêş jî piştê wendabûna wan nişan dide. Herwiha dixwaze nişan bide ku piştî her geşiyê jariyek, piştî biharê payîzek, piştî rojê şevêk heye û dunya tim li ser vê yekê diçe. Herwiha behsa di dîroka gelên din de şaşî û xeletiyên wan û ji dûrketina wan a rêya Îslamê jî tîne zimên. Bo nimûne di vê helbestê herçiqas pesnê Fatîh Sultan Mehemed (kd. 1481) dide ji ber standina wî ya Stenbolê lêbelê, ji bo hukûmdariya Osmanî fetwaya kuştina bira û zarokan rast nabîne û vê yekê rexne dike:

Heyfa biran dikuştin Zarok sêwî dihiştin
 Hinan law jî dikuştin Eva qe tê ye pejran
 Zeman hat ew jî westî Di rê da ma rawestî
 Rim û şûrê wî ko bûn Îro ne nola do bûn
 Li pey kemalê jarî Li pey şemalê tarî
 Dibêjin tê wisa ye Ev qanûna Xweda ye
 Ew jî di dawî jar bû Îsal ne nola par bû (r. 174)

9.4. Yekîti û Pêkvejiyan digel Zanîn û Xwendinê

Yek ji wan mijarên ku di berhema Kopî de derdikeve pêş tenbîh û şîretên li kurdan hatiye kirin li dor yekîti û pêkvejiyanê ye digel zanîn û xwendinê. Kopî, gelek caran di helbestên xwe de rewşa kurdan radixe li ber çavan û halê wan vedibêje. Helbet yek ji van taybetiyên kurdan ku îro jî li ber çavan e, parçebûna wan e. Kopî, yekîtiya kurdan di dîne Îslamê de dibîne. Lewma jî dibêje ku eger em xwe bi dîn ve bigirin, hingê em dikarin bibin xwedan hemiyet û miliyet û piştê yekîti û tifaqê de li me jî çêbibe. Kopî vê hizr û ramanên xwe wekî şîretname ji xwîneran re vedibêje:

Li min tu rind guhdar be Hela nebûyî xûndar
 Bizan tiştê me kom ke Bi wê doza me dom ke
 Bide me hêz di cengê Ji me veroje jengê
 Bibexşe me îradê Ji me dûr ke fesadê
 Me têxe yek civatek Xwedanê yek welatek
 Bizan ew sade dîn e Min anî pê yeqîn e
 Çuku Îslam heyatê Dibexşîne heyatê
 Dide civatê jîrî Nabîne jarî pîrî
 Dibe bi hêz û şewket Hişyar dibe ji xewlet
 Dibe qewî û hêzdar Dibe ronak û rêzdar
 Dibe xweyê hemiyet Bi xîret û milliyet
 Bi dîn e hevdu girtin Civak bi wiya xurt in

Tu tişt ji bil wî nîne *Yekîti bo me bîne* (r. 72-73)

Kopî, zehf zêde li ser yekîti û hevgerîtinê radiweste û vê yekê carnar bi çîrok û meselokan carnar jî bi mînanan der dibe. Di vê helbestê de jî vê yekê bi hejmaran dixwaze bide diyarkirin:

Numare bêne cem hev *Li xêzek mil bidin hev*
Dibin bi hêz û quwwet *Dibin bi rêz û rûmet*
Du hejmar bûne yanzdeh *Yek û pênc bûne panzdeh*
Du çar dibin çil û çar *Wilo ne giştî hejmar*
Bi vî rengî qiyas ke *Tu hêza komê nas ke*
Ji xwe komal û hevgerî *Bi yekbûnê dibin xurt*
Civak ji rû wê zor e *Ji tengiyê dibore*
Destê civakê xurt e *Destê kesanî kurt e*
Fikra civakî kûr e *Fikra kesanî kur e* (r. 51)

Kopî, di helbestên xwe de gelek caran li ser xwendinê radiweste û şîretên bi vî rengê li gelê xwe dike. Ji ber ku wisa bawer dike ku mirov û millet bi xwendinê dikarin xwe bigihînin armancên xwe. Herwiha Kopî, xwendinê jî dike du par, ku yek ji van xwendina dînî ye û ya din jî xwendina fenî ye. Kopî, girîngiyê dide her duyan û her du xwendinê jî wekî temamkerê hev dibîne û ji bo kurdan jî her duyan elzem dibîne. Herwiha diyar dike ku eger kurd bi xwendinê rabin, hingê dikarin yekîti di navbera van de çêbibe:

Cehalet û nexwendin *Ji bo piyên me bend in*
Divê werin verotin *Evên vê gav me gotin*
Divê ku em piçûkan *Berhev bikin ji sûkan*
Bidin xwendin ewan gişt *Dibin ji bo me ra pişt*
Çiku kesên nexwînin *Nezan û hov dimînin*
'Ulûmê dînî nûr in *Ji bo dil ra huzûr in*
'Ulûmê fen ziya ne *Ji bona hiş bizane*
Pêwîst e em bixwînin *Ku rastiyê bibînin*

...
Kesên 'ulûm bixwînin *Dikarin heqq bibînin*
Dibin xwedî hemîyyet *Xweyê dîn û milliyet*
Ji bo Xwedê sitûkar *Ji bo gelê xwe xemxwar*

...
Wê gavê qewmê kurdî *Bi şengî û bi merdî*
Dibit nêzikî armanc *Zaza û sor û kurmanc* (r. 48)

Herwiha dîsa diyar dike ku bi xwendinê kurd dikarin rûhê Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Feqiyê Teyran, Siyahpûş û Mîr Bedîrxan şad bikin û emanetên wan bînin cih:

Em ê wê rojê destek *Kulîlkê sor û zerkesk*
Ji rû axê bikêşin *Ev axa em li pêş in*
Ji wê guldestê çêkin *Ji bo Xanî bi rê kin*
Bi wê dilê wî şad be *Ji nû ve can abad be*
Bila ken be rûyê wî *Bigêje me xuyê wî*
Bikêşin mû ji biskê *Xwe lê reşînin miskê*
Ji wê guldestê çêkin *Ji bo Melê bi rê kin*
Bi rêzê lê silav kin *Cizîrê pê têrav kin*

Ji bo Feqîhê Teyran *Ew ê bi geşt û seyran*

Selam û rêz bi rê xîn *Ji bo ra findê vêxin*

...

Teva esans û reyhan *Verêkin bo Bedîrxan*

Ji bîr nekin Siyahpoş *Ew ê ji eşqê pircos* (r. 49-50)

Pend û şîretên Mela 'Eladînê Kopî yên li ser yekbûn û xwendinê, şîreta Bedîuzzeman Mela Seîdê Kurdî tîne hişê mirov ku li 5ê Kanûnê Ewwel a sala 1908an di rojnameya *Kürd Teavûn ve Terakkî Gazetesiyê* de bi sernava "Bedî'uzzeman Molla Se'id-i Kurdî'nin Nesayihî" derçûbû (Molla Se'id, 1324: 7). Di vê nivîsê de bi destpêka "*Ey gelî kurdan...*" bangî milletê kurd dike û di dewama vê nivîsê de sê cewherên kurdan bi rêzê Îslamiyet, insaniyet û milliyet rêz dike. Herwiha sê neyarên kurdan jî bi rêzê feqîrtî/xizanî, cehalet û bêxwendinî, dijminî û îxtîlafa di nav kurdan e. Piştî ku taybetmendiyên kurdan bi vî şiklî dide nasandinê vêca dermanê van nexweşiyên wiha dide rêzê: Me'arif û xwendin, îttîfaq û muhebbeta millî, însanê bi nefsa xwe şuxla xwe bike. Herwiha şîreta wî ya herî dawî jî dîsa xwendin û desthevgerîtin e.

10. Çend Dîtin û Encam

Gava em li vê berhema Mela 'Eladînê Kopî dinêrin dibînin ku ji hêla zanista edebiyata klasîk ve ev berhem ne *dîwan* e, ji ber vê yekê navê wê berhêmê dîwan nebûya çêtir dibû. Çimko ev berhem ji hêla şairê wê ve seba ku peyama xwe bigihîne xwendevan û gelê xwe, wek mesnewiyêke biçûk hatiye nivîsîn. Helbestên di vê berhêmê de cih digirin, bêtir li ser hev hatine nivîsîn, anku helbestên tê de berhevkarîya salan nîne. Helbestên tê de bêtir wek manzûme ne û wekî berdwama hev in. Herwiha ji wan helbestan jî tê dîtin ku teşeya xezel û qesîdeyê di vê berhêmê de cih nagirin. Lewma weşanxaneyê ku ev berhem weşandiye ji vî aliyê ve nîrxandinek nekiriye û bêyî ku binîrxîne weşandiye. Herwiha edîtor dikarîbû ku ev berhem di bin sernava "Keşkûla Rezê Jiyanê" yan jî rasterast bêyî sifetek hebe bi tenê "Rezê Jiyanê" biweşanda.

Wextê ku mirov di bin sernava "Dîwan"ê de vê berhêmê dixwîne dibîne ku ji hêla teşe û formê ve yek-rengî ye. Ji ber ku hemû helbest bi teşeya mesnewiyê ve hatiye nivîsîn. Ji ber vê yekê jî, eger em vê berhêmê wekî keşkûl yan jî mesnewiyêke biçûk binîrxînin dê hingê nîrxandinên çêtir derkevin meydanê.

Herwiha ev berhem di bin sê sernavan de hatiye dabeşkirin ku yek ji wan sernavan "Beşa Dîrokê" ye. Lêbelê beşa yekem a ku sernava wê "Bûk û Berbûk" e, di xwe de helbestên dîrokî dihewîne ku ew jî helbestên li ser Eyyûbiyan in. Lewma yan Kopî yan jî weşanxane bala xwe nedane rêzkirina helbestan û beşên kitêbê li gorî sernavan rêz nekirine.

Di helbestên beşa sêyem de, li hinek ciyan alozî pêk hatiye. Di van helbestan de agahî û zanyariyên li biwara Mado-Îranîk têkilî hev bûne. Bo nimûne, hukûmdarê Axamenîşan Kuroş û damezrînerê Sasaniyan Erdeşîrê Papekan/Babekan li şûna hev de hatine gotin. Dîsa di helbestên Kopî de gelekî pesnê gelê pers hatiye kirin, lewma kurd hinekî di vê babetê de paş ve mane. Eger em qiyasa helbestên Kopî digel yên Cegerxwîn yan jî Mela Ehmedê Palo bikin, rewşeke berevajiyê vê derdikeve holê. Ji ber ku Mela Ehmedê Palo

di helbestên xwe de pesnê Îran û gelê wê axê dide û herwiha kurdan jî wekî unsûrê sereke û damezrîner derdixe pêş.

Di helbestên Kopî de li gorî nav û agahiyên ku di helbestan de cih digirin wekî Filîp (bavê Îskender), Axbatan (navê kevn a bajarê Hemedanê), Mandana (navê bavê Kuroş) û şerê û bûyerên Îrana kevn û hwd. mirov dikare bibêje Seydayê Kopî, di dîroka kevn de xwedî zanîn û agahiyên kûr e.

Di hinek helbestên Kopî yê dirêj de mijara eslî hatiye jîbîrkirin û armanca vegotinê çûye dereke din. Bo nimûne helbesta Kopî ya bi sernava “Fîrdewsî” jî helbesteke bi vî rengî ye. Kopî, di vê helbestê de Fîrdewsî wek avaker û jîyanbexşê Îranê dibîne û pesnê wî dide. Ji ber ku wî şu‘ûr û hîssiyata netewî daye livandin û destpêkirinê. Lêbelê dawiya helbestê tê digihîje sedsala XXan û bi çend beytan behsa Şahê Îranê û Xumeynî derbas dibe. Herwiha di navbera hin helbestan de jî mijar hinekî ji hev dûr ketine, anku di rêzêkirina helbestan de jî ji vê hêlê ve qelsiyek çêbûye.

Gava em bi giştî li helbestên Kopî dinêrin xala herî berbiçav kurdiya wî ya sade û zimanê wî yê rewan e. Ji ber vê yekê xwîner bi rihetî dikarin helbestên wî fêm bikin û têbigihîjin. Ev jî xwedîna berhema Kopî hêsantir dike. Herwiha mirov dikare bibêje ku ev berhem bi awayekî giştî li ser nîqaşa du keçên welatparêz ava bûye ku yek ji wan dîndar e ya din jî ne dîndar. Bi taybetî, nîqaşa “Bûk û Berbûk”ê de peyama herî girîng ev e ku din jî welatperweriyê re ne asteng e, bereksê wê yekê piştevan e. Ji ser van herduyan, Kopî peyama xwe ya dînî û millî bi hev re li ser nîqaşa wan daye û di navberê re jî behsa bûyerên dîrokî û meseleyên curbicur kirine.

Di uslûba Kopî de bandora helbestên Ehmedê Xanî û Cegerxwîn bi awayekî eşkere dixuyê. Kopî, ji bo berhemên Xanî wekî nezîre helbest yan jî beş nivîsîne. Ji hêla welatperweriyê jî tesîreke mezin a Cegerxwîn li ser Kopî çêbûye lêbelê, wî di helbestên xwe de hizra welatperweriyê di çarçoveya Îslamê de nixandîye û li hemberî fikrên sosyalîst û komunîzmê sekiniye.

Di helbestên Kopî de uslûba pend û şîretê bêtir derketiye pêş. Teqîben di hemû helbestên wî de mebesta nesîhetê balê dikişîne. Helbet mirov dikare bibêje ku çavkaniya Mela ‘Eladînê Kopî di şîretê de bi giştî dînê Îslamê ye. Digel pend û şîretên Kopî, gelek caran di helbestên xwe de rexneyê jî li civaka xwe kiriye. Dîsa em dikarin bibêjin ku digel pend û şîretê xala ku derdikeve pêş rexne ye. Kopî, gelek caran vê yekê li ser mesele û qîseyên dîrokê re bi awayekî sade tîne zimên.

Yek ji wan mijarên ku di berhema Kopî de derdikeve pêş tenbîh û şîretên li kurdan hatiye kirin li dor yekîtiyê û pêkvejiyanê ye digel zanîn û xwendinê. Kopî, gelek caran di helbestên xwe de rewşa kurdan raxistiye li ber çavan û halê wan vegotîye.

Mirov dikare bibêje ku du mijarên sereke di vê berhemê de derdikevin pêş, dîn û welatperwerî ne. Herwiha di uslûba Kopî de xalên derdikevin pêş şîret û dersdayîn in. Ji ber van sedeman, di edebiyata kurdî ya klasîk de cihê *Dîwan-Rezê Jîyanê* di nav berhemên şîretname, dîdaktîk û dînî de dikare bê hesêbkirin û nixandin.

Çavkanî

- Aykaç, Y. (09.09.2020). *Mulaqat bi Mela ‘Eladînê Kopî re*, bi rêya telefonê.
- Bitlisi, Ş. (2016). *Şerefname Kürt Tarihi*, c. I, İstanbul: Nûbihar.
- Cegerxwîn. (2011). *Agir û Pirûsk - Dîwan I*, Stenbol: Avesta.
- Cizîrî, M. (1987). *Dîwan*, Zeynelabidin Kaya û M. Emin Narozî (Amd.), Stockholm: Roja Nû.
- Çetin, R. (2019). *Şêx Mûsayê Şêxanî Gundikî û Berhemên Wî yê Menzûm*, Teza Masterê, Mêrdîn: Zanîngeha Mardin Artuklu.
- Ertekin, M. Z. (2017). Analîzek li ser Guldana Hezîn di Çarçoveya Şîretnameyên Kurdî de. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü*, sal 2, cild 2, hejmar 3, r. 62-86.
- Kardaş, S. (2020). “Bulanıklı Alaeddin Haydaroğlu Divanı’nda (Rezê Jîyanê) Edebî Tür ve Tarzlar”, *Bulanık/Kop İnsan-Coğrafya-Tarih-Kültür*, İrşad Sami Yuca (Ed.), Konya: Çizgi, r. 341-352.
- Kopî, M. E. (2013). *Dîwan Rezê Jîyanê*, Stenbol: Nûbihar.
- Mînovî, M. (2017). *Firdevsî ve Şiiri (Şahnâme’den Seçmeler)*, Nimet Yıldırım (Çev.) İstanbul: Demavend.
- Molla S. (22 Teşrîn-i Sâni 1324 / 11 Zilka’de 1326). Bedî‘uzzaman Molla Se‘id-i Kurdî’nin Nesayihî, *Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi*, hejmar 1, r. 7.
- Qur’ana Pîroz û Wergera Wateya Wê ser Zimanê Kurdî*, (2016). M. Huseyîn Êsî, M. Seîd Girdarî, M. Muhammed Bêrkevanî (Amd.), Stenbol: Aryan.
- Şeşen, R. (1995). “Eyyûbîler”, c. XII, İstanbul: DİA, r. 20-31.
- Şîrazî, S. (Bêtarîx). Gulistan, Seyda Mela İbrahîm Xelîl el-Amedî (Wer.), Diyarbekir: Seyda.
- Xanî, E. (1986). *Nûbar*, Zeynelabidin Kaya (Amd.), Stockholm: Roja Nû.
- Xanî, E. (2004). *Memo Zîn*, Arif Zêrevan (Amd.), Stockholm: Nefel.
- Yıldız, A. (2017). *Hunera Vegotina Bedew a Devkî û Nivîskî*, c. I, Stenbol: Lorya.